

Г.І. Гримашевич,
кандидат філологічних наук, старший викладач
(Житомирський державний університет)

ПОЛІСЬКА ЛЕКСИКОГРАФІЯ

У статті зроблено огляд лексикографічних праць, присвячених поліському наріччю.

Полісся як архаїчна зона здавна приваблювало до себе учених різних галузей, зокрема археологів, етнографів, фольклористів, а особливо мовознавців.

Мета нашого дослідження – здійснити систематизований огляд лексикографічних праць, які представляють різні матеріали з території поліського наріччя.

Актуальність статті зумовлена тим, що Полісся як унікальна діалектна зона до сьогодні є неоцінним джерелом для мовознавців у цілому та лексикографів зокрема, а досі не здійснено систематизований опис лексикографічних праць різних рівнів важливості, у яких зафіксовано мовні перлини поліського регіону.

Проблеми лексикографії здавна були в полі зору вчених. Про це, зокрема, свідчить випуск ряду праць, у яких узагальнено представлено огляд лексикографічної продукції України. Так, в "Історії української лексикографії" П.Горецького представлена історія української лексикографії з к. XVI ст. до 1957 року, але діалектним словникам увага тут не приділена [1]; В. Німчук у монографії "Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською" детально проаналізував початки лексикографії періоду Київської Русі [2]. Варто відзначити фундаментальне дослідження Т. Кульчицької "Українська лексикографія XIII–XX ст. Бібліографічний покажчик", що складається з трьох розділів (I. Словники української мови. II. Рукописні словники. III. Праці з теорії та історії лексикографії), у кожному з яких представлено систематизований матеріал з різних галузей науки, в тому числі і з діалектології, хоча названо зовсім незначну кількість лексикографічних праць (13 позицій), які стосуються поліського наріччя [3].

Про важливість лексикографічних досліджень як української літературної, так і діалектної мови свідчить той факт, що особливо останнім часом з'явилося багато діалектних словників.

Оскільки Полісся – це регіон, який територіально належить не тільки Україні, а й Білорусі та Росії, то в своєму дослідженні ми не можемо обминути лексикографічні праці мовознавців цих країн, якщо вони стосуються Полісся.

Укладання регіональних діалектних словників різного типу є дуже важливим, оскільки на їх основі можна буде укласти повний діалектний словник Полісся. Кожне почуте слово варте уваги діалектолога. Але ще більшої цінності набуває воно в лексикографічній праці, якою може користуватися велика кількість людей. Так, ще в 1956 році відбулася Дев'ята республіканська діалектологічна нарада, яка була присвячена вивченню діалектної лексики в цілому та питанням укладання діалектних словників зокрема. Після неї зріс інтерес до вивчення саме лексичних особливостей українських говорів. У цей час було розроблено ряд програм для збирання діалектного матеріалу, які значно полегшили роботу діалектологів. Але, на жаль, до початку 60-х років XX ст. не з'явилося жодної лексикографічної праці, яка була б присвячена території Полісся, крім незначних за обсягом "Словника специфічної лексики села Мусіївки Житомирської області" (укладач Л. Паламарчук) [4] і Матеріалів до словника української мови "До особливостей місцевої говірки північно-західних районів Сумської області" (автор І. Приймак) [5]. Та вже 60-і роки XX ст. позначені виходом у науковий обіг лексикографічних праць П. Лисенка "Словник діалектної лексики середнього і східного Полісся" та "Словарь диалектной лексики северной Житомирщины" [6], у яких представлено матеріал живого народного мовлення того періоду, та "Матеріалів до словника діалектної лексики Сумщини" (упорядник С. Дорошенко) [7].

У збірнику матеріалів для поліського діалектного словника "Лексика Полесья" представлено діалектну лексику з Дрогичинського Полісся Ф. Климчука, діалектну лексику поліського села Листвин М. Никончука, поліську землеробську термінологію Л. Вигонної, поліські назви одягу та взуття А. Соколовської, назв їжі Г. Вешторт, поліські назви птахів М. Никончука та ін. [3 : 184–185].

У 70-і роки XX ст. П. Лисенко продовжує роботу в царині поліської діалектної лексикографії, публікуючи регіональний словник диференційного типу "Словник поліських говорів", який є першою спробою широко представити лексику двох говіркових масивів – середньополіських і східнополіських говірок українського мовного ареалу. У цьому лексиконі відбита діалектна лексика, зібрана автором у 1947–1963 рр. До словника увійшли специфічні слова, не вживані в літературній мові, запозичені з інших слов'янських мов, давні, праслов'янського періоду слова, семантичні діалектизми (слова, які в літературній мові мають інше значення), слова, які відрізняються граматично, словотвірно, фонетично від літературної мови, діалектні фразеологізми та ін. [8].

У лексикографічній праці Л.Шаталової "Беларускае дыялектнае слова" представлена лексика, зібрана автором упродовж довгого часу з різних регіонів Білорусі, у тому числі й Полісся, яка відрізняється фонетично, словотвірно, акцентно чи семантично від літературної [9].

Коротко зроблено огляд поліської лексикографії за 80-і роки XX ст. М.І.Толстим у передмові до збірника "Славянский и балканский фольклор". Учений поряд з іншими відзначив праці М.Никончука – індекси з сільськогосподарської і народнотранспортної лексики, які репрезентують матеріал, зібраний у 465 н.п. [10].

Важливим етапом у розвитку поліської лексикографії був випуск 5-томного Турівського словника, у якому розміщено лексику Мозирського Полісся Білорусі, що складає діалектну лексичну основу говірки [11]; Словника білоруських говорів, у якому представлено матеріал із семи населених пунктів Брестчини [12]; діалектного сло-

вника Брестчини, який уміщує лексеми, що відсутні в білоруській літературній мові та в інших діалектах, переважно назви предметів повсякденного побуту жителів Брестської області, назви різних дій, пов'язаних з діяльністю людей, оцінні назви особи, відзначені в словнику і запозичення з польської мови, відсутні слова із зменшено-пестливим значенням; у цьому словнику представлено переважно народні слова, хоча наявні також і слова з літературної мови, якщо вони мають відмінності у фонетичному оформленні [13]; Словника Лоевщини Т. Янкової, у якому представлено матеріал з невеликої території, розташованої в міжріччі Нижньої Прип'яті та Дніпра на північ від Чорнобиля, який М. Толстой назвав філологічним пам'ятником багатостраждальному населенню, яке втратило рідні домівки, бо є жертвами чорнобильської катастрофи; у словнику представлена різноманітна за своїм значенням лексика: назви предметів ужитку, назви їжі, одягу, взуття, назви живої та неживої природи, сільськогосподарські терміни та ін.; багато місця займають назви дій, станів, якостей, властивостей і ознак предметів [14].

Словник "Народная лексика Гомельщины" (під редакцією В. Аніченка) являє собою лексикографічну працю комбінованого типу, укладену на основі фольклорних матеріалів, записаних на території Гомельщини у XX столітті, а також творів білоруських письменників, які є вихідцями з цього регіону. У словнику наведено багато прикладів переважно з творів письменників, а кількість прикладів з фольклору є незначною, що спонукає до детального вивчення цієї території в галузі діалектології [15].

Цінними для мовознавців, а особливо для діалектологів є випуск кількох видань "З народнага слоўніка", "Народнае слова", "Сучаснае народнае слова", "Народная лексика" та ін., у яких запропоновано словники народного мовлення сіл Мозирщини, Брестчини, Гомельщини та інших регіонів білоруського Полісся, хоча найбільше поліська діалектна лексика представлена в останньому збірнику "Жывое народнае слова" [16].

Скромний, але цінний внесок в українську діалектологію цього періоду зробив М. Корзюнок, який зібрав діалектний матеріал для словника західноволинських говірок з території Волинського Надбужжя, тобто в південно-західному Поліссі [17].

У збірнику "Поліська дома" представлено "Словник семантичних діалектизмів Західного Полісся" Г. Аркушина, матеріали якого пізніше увійшли до двохтомного "Словника говорів Західного Полісся", що є фундаментальною працею, присвяченою цьому унікальному діалектному регіону [18]. Варто відзначити незначну за обсягом, але цінну лексикографічну працю І. Веремійчика, у якій представлено сільськогосподарську, побутову та ремісничу лексику Волині, яка з розвитком суспільства, змінами в матеріальній культурі та побуті населення набуває все більшого значення і ваги в діалектології [19]. Останньою лексикографічною працею, присвяченою північноукраїнському наріччю, є регіональний тематичний "Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок" Г.Гримашевич, у якому представлено більше 2 тисяч назв одягу та взуття переважно з території, яка останнім часом зазнає міграційних змін, пов'язаних з аварією на ЧАЕС, тому збереження переважно давніх назв на позначення зникаючих, а то й зниклих реалій є особливо важливим [20].

Отже, поліська лексикографія останнім часом набула чималої ваги, що, очевидно, зумовлено зростанням інтересу до діалектології взагалі та поліської зокрема, крім того, ця територія є архаїчною, зберегла багато давніх мовних рис, а сьогодні ще й є потерпілою від аварії на ЧАЕС. Тому подальший розвиток поліської лексикографії повинен стати одним з основних завдань діалектології, бо значна частина поліського мовного континууму уже перестала існувати як цілість, а це збільшує цінність кожного зафіксованого поліського слова.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Горещкий П.Й. Історія української лексикографії / Вид-во АН УРСР. – К., 1963. – 242 с.
2. Німчук В.В. Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською. – К., 1980. – 304 с.
3. Кульчицька Т.Ю. Українська лексикографія XIII-XX ст. Бібліографічний покажчик. – Львів, 1999. – 359 с.
4. Паламарчук Л.С. Словник специфічної лексики села Мусявки Житомирської області // Лексикографічний бюлетень. – 1958. – Вип. 6. – С. 22-35.
5. Приймак І.І. До особливостей місцевої лексики північно-західних районів Сумської області: Матеріали до словника українських говорів. – Нова Каховка, 1957. – 24 с.
6. Лисенко П.С. Словник середнього і східного Полісся. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 72 с.; Лисенко П.С. Словарь диалектной лексики северной Житомирщины // Славянская лексикография и лексикология. – М., 1966. – С. 5-60.
7. Матеріали до словника діалектної лексики Сумщини / Уклад. С.І. Дорошенко. – Діалектологічний бюлетень. – 1962. – Вип. 9. – С. 101-122.
8. Лисенко П.С. Словник поліських говорів. – К., 1974. – 260 с.
9. Шаталава Л.Ф. Беларуская дыялектная слова. – Мінск: Навука і тэхніка, 1975. – 206 с.
10. Толстой Н.И. Этнокультурное и лингвистическое изучение Полесья (1984-1994) // Славянский и балканский фольклор. – М.: Индрик, 1995. – С. 5-20.
11. Тураўскі слоўнік / Склад. А.А.Крывіцкі, Г.А.Цыхун, І.Я.Яшкін. – Т. 1-5. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982-1987.
12. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча. – Т. 1-5. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979-1986.
13. Дыялектны слоўнік Брэстчыны. – Мінск: Навука і тэхніка, 1989. – 290 с.
14. Янкава Т.С. Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982. – 432 с.
15. Народная лексика Гомельщины ў фальклору і мастацкай літэратуры. Слоўнік / Пад рэд. У.В.Анічэнкі. – Мінск, 1983. – 174 с.
16. Жывое народнае слова. Дыялекталагічны зборнік. – Мінск, 1992; Народная лексика. – Мінск: Навука і тэхніка, 1977; 3 народнага слоўніка. – Мінск, 1975; Народнае слова. – Мінск: Навука і тэхніка, 1976.
17. Корзюнок М.М. Матеріали до словника західноволинських говірок // Українська діалектна лексика. – К.: Наук. думка, 1987. – С. 62-267.

18. Аркушин Г.Л. Словник семантичних діалектизмів Західного Полісся // Поліська дома. Фольклорно-діалектологічний збірник / Упоряд. В.Давидюка і Г.Аркушина. – Луцьк, 1991. – С. 113-185; Аркушин Г. Словник західнополіських говірок: У 2 т. – Луцьк: Вежа, 2000.
19. Веремійчик І.М. Короткий словник сільськогосподарської, побутової та ремісничої лексики // Традиційні знаряддя праці, промисли і ремесла на Волині. – Луцьк, 1995. – С. 118-216.
20. Гримашевич Галина. Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок. – Житомир, 2002. – 184 с.

Матеріал надійшов до редакції 5.04.2004 р.

Гримашевич Г.И. Полесская лексикография.

В статье сделан обзор лексикографических работ, посвященных полесскому наречию.

Hrymashevych H.I. Dictionaries of Polissia Dialects.

The article presents a survey of dictionaries covering Polissia dialects.